

G. NEŽNOVAS

IDEOLOGIJA IR MENAS *

Ideologijos terminą pirmą kartą pavartojo prancūzų mokslininkas E. B. de Kondiljakas (1715—1780). XVIII a. mąstytojai A. L. K. Destiu de Trasy (Destut de Tracy, 1754—1836), P. Ž. Ž. Kabanis (1757—1808), K. F. Volnėjus (Volney, 1757—1820) šiuo terminu nusakė mokslą, kuris tiria idėjas, remdamasis jų priežastimis.

Napoleonas I ideologais vadino žmones, kėlusius neįgyvendinamas idėjas, t. y. žodį vartojo neigiama prasme apibūdinti fantazuotojams. Šia reikšme žodis „ideologija“ pasiekė marksizmo pagrindėjų laikus, ši jo reikšmė kai kuriais atvejais kasdieninėje vartosenoje išliko ir iki mūsų dienų.

Marksistinėje teorijoje ideologijos sąvoka labai pasikeitė prasminiu ir funkcinu požiūriu: ji praturtėjo ir įgavo bendresnę reikšmę.

Ideologijos terminas yra vienas iš daugiareikšmiškiausių visuomenės mokslo terminų. Siekdama klasifikuoti labiausiai paplitusius šios sąvokos vartojimo atvejus, UNESCO pavedė grupei norvegų tyrinėtojų nuodugnai išnagrinėti visuomenės moksluose vartojamo ideologijos termino atspalvius. Buvo sudaryta šios sąvokos apibrėžimų tipologija, apimanti apie 150 jų rūšių. Kartais ideologija laikomos pažiūros, idėjos, apibūdinančios asmenybę arba grupę, klasę, epochą; kartais ja vadinamos idėjos, apimančios politinės veiklos direktyvas; ideologijos sąvokai priskiriamos ir socialinės teorijos, sistemos, pažiūros, vertinimai, iš kurių kyla tikslai, sudarantys politinių programų branduolį; ideologija apibūdinama ir kaip nuo tam tikrų socialinių, kultūrinių arba ekonominių sąlygų priklausančios idėjos. Kartais ideologijos terminas vartojamas niekinamąja prasme, norint diskredituoti oponento požiūrį į socialines ar politines problemas. Ideologijos sąvoka apima ir nemoksliską tikrovės aiškinimą, kuriuo grindžiami slapti praktiniai interesai ir valdžios siekimas. „Ideologija — tai tariamai mokslinė tikrovės interpretacija, tarnaujanti praktiniam visuomeniniam nusistatymui, kuris

* Vertė K. Stoškus.

savo ruožtu turi jį (siekimą — K. S.) įteisinti", — rašo Vakarų Vokietijos filosofas R. Liautas darbe „Apie transcendentalinės filosofijos idėją“¹.

Marksizmas suteikia ideologijos sąvokai dėsningo ryšio tarp ekonominės bazės ir jos sąlygotų idėjų prasmę. Tas ryšys neturi būti tapatinamas su teisingu ar klaidingu realybės atspindėjimu. Klasinėje visuomenėje vieno ar kito sprendimo atitikimą objektyviajai tikrovei apsprendžia tai, kokiai klasei priklauso sprendimo sudarytojas ir kokia konkreti istorinė tos klasės padėtis.

Natūralu, kad K. Marksas ir F. Engelsas pirmiausia atkreipė dėmesį į sociališkai sąlygotas klaidingas idėjas, į klaidingą sąmonę savo amžininkų, kurie nepripažino jų atskleisto klasinio sąmonės sąlygotumo. Dėl to „Šventojoje šeimoje“ ir „Vokiečių ideologijoje“ yra labai daug polemikos.

Būtent tuo, kad ideologijos sąvoka iš pradžių buvo panaudota amžininkų buržuazinės sąmonės kritikai, paaiškinamas faktas, jog ši sąvoka įgavo „klaidingos sąmonės“ reikšmę. „Klaidinga sąmonė“ buvo apibūdinama kaip „iškreipta forma, kuria šventeiviška ir veidmainiška buržua ideologija vaizduoja savo atskirus interesus kaip visuotinius interesus...“² Šita siauresnė ideologijos sąvoka, palyginus su toliau nurodytąja, nusako pagrindinę visuomeninę bukos buržua sąmonės ypatybę, pagrįstą saviapgale ir kitų apgaule, klaidingą savo paties vaidmens ir perspektyvos vertinimą.³

1908 m. V. Leninas rašė: „...istoriškai sąlyginė yra bet kuri ideologija, bet besąlygiška yra tai, kad kiekvieną mokslinę ideologiją (skirtingai, sakysime, nuo religinės) atitinka objektyvi tiesa...“⁴

Siuolaikinio marksizmo mokslinė ideologija yra klasinio pobūdžio ir tuo pat metu atitinkanti objektyviąją tikrovę. Pagrindiniu dalyku laikydamas proletariato išvadavimą, marksizmas reiškia įsitikinimą, kad proletariato kova yra visos žmonijos išvadavimo sąlyga.

Iš K. Markso, F. Engelso ir V. Lenino darbų, kur suformuluoti pagrindiniai mokslinės ideologijos principai, yra aišku, kad ideologijos sąvoka visų pirma reikalauja sociologinės analizės, nes ji glaudžiai susijusi su visuomenės sąmonės socialinėmis funkcijomis. Ideologija nepriklauso nuo pažintinės kūrybos jutiminio, racionalaus ir praktinio tikrovės įvaldymo proceso. Fiksuodama visuomeninį individo turinį ir jo požiūrį į pasaulį, ji pasireiškia kaip tam tikro pažinimo tipo socialinė funkcija.

Ideologija yra toks pažinimo tipas, kuris suardo to pažinimo „visuotinumą“ visuomenėje, suskilusioje į socialines klases. O visuotinis pažinimas (pvz., gamtos ir matematikos mokslų), kuris nepaliečia vienu ar kitu visuomenės sluoksnių privačių interesų, yra neideologinis paži-

¹ Lauth R. Zur Idee der Transzendental-philosophie. München und Salzburg, 1965. S. 150.

² Marksas K. ir Engelsas F. Vokiečių ideologija. V., 1974, p. 135.

³ Žr. ten pat.

⁴ Leninas V. Raštai, t. 14, p. 122.

nimas. Ideologinio pobūdžio yra visuomenės, žmogaus vietos ir jo tikslų pasaulyje pažinimas. Kiekviena klasė ir socialinis sluoksnius šiuos reiškinius pažįsta ir vertina pro savo interesų prizmę ir kitaip elgtis nebegali. Toks pažinimas tinka ne visai visuomenei, o tik tam tikrai jos daliai. Taigi ideologinės pažinimo rūšys neišvengiamai yra partinės.

Lenkų sociologo J. Viatro nuomone, ideologija yra „santykinai susisteminta pažiūrų visuma, kurios skiriamasis požymis — funkcinis ryšys su socialinės grupės interesais ir siekimais. Taigi į „ideologijos“ sąvoką įeina idėjos, atsiradusios ir paplitusios kaip tam tikros socialinės grupės apibrėžtos istorinės patirties ir konkrečių gyvenimo sąlygų padarinys. Šitos idėjos paprastai apibūdina bei įvertina tikrovę ir formuoja elgesio principus pagal tos grupės interesus“⁵.

Toks ideologijos apibūdinimas daug padeda suprasti jos esmę. Tačiau, koks bebūtų apibrėžimas, jis niekada neapima ir negali apimti reiškinių visumos ir daugiapusiškumo; todėl ir J. Viatro apibrėžimą reikia detaliau paaiškinti. Šiam tikslui gali pasitarnauti požiūris į ideologiją, kaip į visuomenės ekonominių santykių idealų atspindį arba dvasinę išraišką; „ideologinis procesas yra žmonių santykių visuomeninio normavimo principų formavimosi ir jų teorinio pagrindimo procesas. Šiame procese objektyvūs ekonominiai visuomenės poreikiai paverčiami socialinio teisingumo reikalavimais, ir tokiu būdu apibrėžiamas žmonių visuomeninis elgesys“⁶. Čia itin svarbu atkreipti dėmesį į teisės, politikos, moralės principus ir jų pagrindimą.

Teisė, politika ir moralė, atspindėdamos visuomenės ekonominės struktūros ypatybes, nusako vieno žmogaus arba socialinės grupės pareigas kitiems žmonėms arba socialinėms grupėms, taigi ir formuoja žmonių visuomeninio elgesio normas. Todėl teisė, politika ir moralė gali būti laikomos ideologinio visuomeninių santykių normavimo formomis.

Religijos, filosofijos ir mokslo prigimtis yra kitokia. Čia vienaip ar kitaip pasireiškia visuomenės praktinės veiklos sąlygojamas pažinimo procesas, o idėjinis turinys atitinka visuomeninės gamybos padėtį. Nors religija, filosofija ir mokslas neformuoja žmonių visuomeninio elgesio principų, vis dėlto visuomenėje jie atlieka tam tikrą ideologinį vaidmenį, nes teoriškai pagrindžia moralinius, teisinius ir politinius principus.

Ideologijos specifiką sudaro tai, kad ji teoriškai pagrindžia principus, pagal kuriuos vertinamas žmonių socialinis elgesys, santykiai su aplinka ir jų tarpusavio santykiai. Iš tokių principų išvedamos konkrečios vertinimo normos. Kadangi ideologija išreiškia bendrus principus, ji gali patraukti ne tik atskirus individus, bet ir ištisas socialines grupes, t. y. gali atlikti šias socialines funkcijas: 1) suformuoti grupės (visuomenės) *bendrumo jausmą*, o individui padėti įsisąmoninti savo

⁵ *Wiatr J.* Czy zmierzcz ery ideologii? Problemy polityki i ideologii w swiecie współczesnym. W., 1966, s. 96.

⁶ *Lozuraitis A.* Materialistinio istorijos supratimo pagrindai. V., 1968, p. 86.

priklausomybę konkrečiam kolektyvui, su kuriuo reikia solidarizuotis; 2) įtvirtinti grupėje (visuomenėje) tam tikrus simbolius ir dvasines vertybes, kurios padeda jai kovoti už savo interesus, prisideda prie *grupės stabilumo* išsaugojimo (pvz., kovojančio pulko vėliava, praeities herojų kultas); 3) pateikia individui ir grupei (visuomenei) tam tikrą išeities tašką *vertinti reiškiniams*, su kuriais jie susiduria savo socialinėje veikloje; 4) ideologijos ribose vyksta *sąmoningas veiksmų programavimas*, nustatomi konkretūs to programavimo tikslai ir būtinos priemonės tiems tikslams įgyvendinti. Galų gale ideologija siekia įvesti ypatingą tvarką į bendrą visuomenės gyvenimą. Tam tikslui panaudojamos visos sąmonės formos — teisinės, politinės, religinės, meninės, filosofinės, kurias K. Marksas savo darbo „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pratarinėje pavadino „ideologinėmis formomis“; jomis žmonės išsąmonina savo būtį, kad galėtų pastarajai daryti grįžtamąjį pertvarkomąjį poveikį. Vadinas, ideologija nėra kokia nors savarankiška sąmonės forma. Ji atsiranda ne greta konkrečių pasaulio dvasinio įvaldymo formų, bet per visuomenės sąmonės formas, kaip jų socialinio turinio rezultatas, jo santrauka. Todėl ideologija sudaro labai sudėtingą, daugiariopai sąlygojamą dvasinės veiklos formą, kuri egzistuoja tik susijusi su kitomis sąmonės formomis. Iš čia kyla ir pačios ideologijos sąvokos sudėtingumas.

Kokie gi ideologijos ir meno tarpusavio santykiai?

Menas skiriasi nuo ideologijos tuo, kad atspindi gyvenimą ne teorine forma, o meniniais vaizdais, apimančiais ne tik mintis, bet ir jausmus, nuotaikas. Meno kūriniai žmogų veikia ne teoriniais argumentais, o emocijomis. Tam tikra prasme meno kūriniai gali paveikti net labiau, negu teoriniai traktatai. Šiuo atžvilgiu meno ideologinė reikšmė netiesioginė.

Atidžiau paanalizavę netiesioginį ideologinį meno vaidmenį, matome, kad menas suteikia socialiniams vertinimams emocionalumo, lengvai perduodamo žmonėms, atitinkamai juos nuteikdamas socialinių reiškinų atžvilgiu, t. y. tų reiškinų, kurie teigiamai arba neigiamai atspindi meno kūrinuose.

Jei menas atstovauja socialinei aplinkai, jis išreiškia ir kai kuriuos tos visuomenės ideologijos bruožus; jei priešpastatomas socialinei aplinkai, jis išreiškia kai kuriuos momentus tos ideologijos, kuri nukreipta prieš socialinę aplinką. Dėl to socialiniu požiūriu meną galima traktuoti kaip ideologijos rodiklį.

Kiekviena klasė, meniniais vaizdais atspindėdama savo psichologiją, suformuotą tos klasės vaidmens ūkiniame gyvenime, meno pagalba auklėja savo narius tų nuotaikų ir idealų dvasia, kurie užtikrina jos egzistavimą, pergalę ir valdžią, savo dvasinei ir socialinei įtakai netiesiogiai pajungdama kitas visuomenės grupes. Menas, būdamas ir visuomenės sąmonės išraiška, ir visuomenės gyvenimo atspindžiu, visada tarnavo ir tarnauja vienu visuomenės jėgų interesams prieš kitas, — ir tai sąlygoja meno ryšį su teise, politika, morale, mokslu, filosofija, religija.

Faktą, kad praėjusių epochų klasikų meno kūriniai turi auklėjamosios reikšmės ir dabar, galima paaiškinti pažangiu politiniu, doroviniu tendencingumu.

Rašytojai, poetai, dailininkai, kompozitoriai neužsiima teorijomis, ir vis tik, nepaisant to, jie yra savotiški teoretikai. Savo mintis, vertinimus, jausmus, nuotaikas, trumpai tariant, savo santykį su tikrove jie kristalizuoja meno vaizduose. Ideologinės menininko pažiūros, socialinių santykių samprata ir vertinimas yra įtaustas į paties kūrinio audinį. Vaizdais, simboliais, herojų išreiškiamomis idėjomis menininkas atskleidžia savo ideologiją, asmeniškus pergyvenimus ir susijaudinimą, pritarimą arba nepritarimą pobūdžiui ir idealams tos visuomeninės santvarkos, kur jis gyvena. Vadinasi, ideologinę meno kūrinio reikšmę sudaro tai, kad jis gali keisti žmogaus požiūrį į tikrovę.

Jau buvo sakyta, kad marksizmas skiria dvi ideologijos rūšis: mokslinę ir nemokslinę — klaidingą, iškreiptą tikrovės atspindėjimą. Priklausomai nuo ryšio su viena ar kita ideologija, menas gali atlikti tikrovės maskavimo arba jos atskleidimo funkciją; jis gali sutaisyti su tikrove ir tą tikrovę atmesti, perorientuoti žmonių interesus iš socialinės plotmės į individualią plotmę, arba atvirkščiai.

Tiek mokslinė, tiek klaidinga ideologija gali turėti didelę poveikio jėgą; pavyzdžiui, marksizmas ir buržuazinė ideologija. Ideologijos aktyvumo aiškinimą randame V. Lenino „Filosofijos sąsiuvinuose“: „Idėja yra [žmogaus] pažinimas ir siekimas (noras)...“⁷ V. Leninas atkreipia dėmesį į tai, kad idėjoje slypi ne tik tikrovės atspindys, bet ir valios elementai, siekimas, troškimas veikti. Atspindėjimas ir valia čia yra organiškai susiję dalykai,— tokia idėjų prigimtis. Sugestija, valia garantuoja ypatingą idėjų ir ideologijos įtaką žmogaus suvokimui ir intelektui.

Žinoma, teisingu realybės atspindžiu pagrįstas, mokslinė ideologija persunktas menas yra paveikesnis, nes labiau atitinka laiko dvasią ir tikrovės faktus. Toks poveikis žmogaus dvasiniam pasauliui nėra būdingas menui, susijusiam su klaidinga ideologija, nes, per mažai atitikdamas tikrovę, kūrinys yra nelabai meniškias, neįtikinantis, o jo poveikis žmogui — silpnas ir trumpalaikis.

Dažnai būna ir taip, kad iškreipta ideologija tik iš dalies paraližuoja pažintinę meno funkciją. Netgi prieštaraudama menininko išeities ideologinėms pozicijoms, į jį prasiskverbia objektyvi tiesa (pvz., O. Balzako, F. Dostojevskio, L. Tolstojaus kūryboje). Tai reiškia, kad tarp mokslinės ir nemokslinės ideologijos yra tarpinės grandys ir įvairūs (kartais gana keisti) deriniai, kai moksliniai elementai įsipina į apskritai nemokslinę pažiūrų sistemą, ir atvirkščiai.

Analizuojant meno kūrinį, būtų klaidinga jo idėjinį turinį laikyti tiesiogine, mechanine ideologijos išraiška tos klasės, kuriai menininkas priklauso. Griežtos ribos tarp klasių egzistuoja tik abstrakcijoje, o iš

⁷ Leninas V. Raštai, t. 38, p. 180.

tikrųjų visuomenėje klasinės ideologijos sudėtingai susipina, viena klasė perima kitos klasės idėines pozicijas. Dėl to skirtingoms klasėms priklausančių menininkų pasaulėjauta gali turėti ir kai ką bendra. Dėl to menininkai, būdami vienos klasės atstovai, gali tam tikru mastu išreikšti ir kitų klasių interesus, mintis. Ryškus pavyzdys — I. Turgenevas: „Ponas — pagal kilmę, aristokratas — pagal išsiauklėjimą ir charakterį, evoliucionistas — pagal įsitikinimus, Turgenevas, gal būt, pats neįsisąmonindamas, savo jautria mylinčia širdimi prijautė ir tarnavo Rusijos revoliucijai“⁸, — taip rašytoją apibūdino „narodovolcai“ lapelyje, kurį jie išplatino I. Turgenevo laidotuvių dieną.

Arba L. Tolstojus. V. Lenino žodžiais tariant, „klasiniu požiūriu, žinoma, ne mūsiškis, bet [...] savo genialia, negailestinga jo laikų tikrovės analize davė nuostabius jaudinančių ir sukrečiančių liaudies gyvenimo paveikslų pavyzdžius [...]“⁹. N. Nekrasovas ir M. Saltykovas-Ščedrinai, nors kilę iš dvarininkų, bet nuoširdžiai užjautę liaudį, nutraukė ryšius su savo klase ir aistringai gynė bei propagavo revoliucines, demokratines idėjas.

Suprantama, šis perėjimo į kitos klasės pozicijas procesas yra sudėtingas, prieštaringas ir priklauso nuo istorinių sąlygų. K. Marksas ir F. Engelsas rašė, kad „tais laikotarpiais, kai klasių kova artėja prie atomazgos, irimo procesas viešpataujančioje klasėje, visos senosios visuomenės viduje įgauna tokią audringą, tokią smarkų pobūdį, jog nedidelė viešpataujančiosios klasės dalis išsižada jos ir prisijungia prie revoliucinės klasės, prie tos klasės, kuriai priklauso ateitis“¹⁰.

Klasių kovos procese menininkai gali patirti ne tik teigiamą idėinį poveikį, bet ir neigiamą. Pavyzdžiui, N. Gogolis, atitrūkęs nuo progresyvių savo tėvynės jėgų, pateko į reakcingai nusiteikusių „draugų“ ratą užsienyje, išsižadėjo demokratinės stovyklos ir mėgino ginti santvarką, kurią anksčiau pats savo satyra pagrįstai smerkė.

Trečiajame mūsų amžiaus dešimtmetyje tarybinės literatūros tyrinėtojas V. Pereverzevas teigė, kad kiekvieną rašytoją ribojanti jo klasinė aplinka, ir todėl jis negalys pereiti į kitų klasių pozicijas, kad jis ištirpstas savo aplinkoje. V. Pereverzevas ignoravo bet kokį rašytojo ryšį su kitomis klasėmis, nepripažino kitų ideologijų įtakos, ankstesnės literatūros poveikio, ryšio su politika. Todėl neproletarinis rašytojas negalys sukurti proletarinio kūrinio, kadangi jis niekur nepasprunkas nuo savo klasės balso, nuo savo nesąmoningų siekimų. Net jeigu jo sąmonė bus proletariato pusėje, toną kūrybai vis tiek duosianti sąmonė. Taip V. Pereverzevas panaikino klasinę idėinę meno esmę, prilygindamas jį žaidimui, kur menininkas pasyviai atkuria savo klasės socialinę būtį. Automatiškai ir neidėjiškai menininkas atkuria savo klasės būtį net tada, kai mėginąs vaizduoti kitų klasių gyvenimą.

⁸ И. С. Тургенев в воспоминаниях революционеров семидесятников. М.—Л., 1930, с. 4.

⁹ Ленин и Толстой. М., 1928, с. 102.

¹⁰ Marksas K. ir Engelsas F. Komunistų partijos manifestas. V., 1976, p. 37.

Tai vulgarus meno santykio su tikrove aiškinimas: jei menas tik pasyviai atspindi objektą, vadinasi, jis negali pateikti subjektyvaus klasinio tikrovės reiškinių ir faktų vertinimo. Iš čia kyla meno ideologinės funkcijos neigimas.

Mūsų laikais meno ideologinio vaidmens neigimo principo laikosi daugelis buržuazinių mokslininkų.

Meno deideologizacija paprastai reiškiasi jo atskyrimu nuo visų ideologijos formų — teisės, politikos, etikos, filosofijos. Bet visų pirma, žinoma, menininkas atpalaiduojamas nuo socialinio politinio požiūrio į problemas, kurias reikia meniškai įvaldyti ir atspindėti, nuo požiūrio, išreiškiančio jo aktyvų nusistatymą į objektą. Manoma, kad, priklausydamas nuo ideologijos, politikos, menas nustoja buvęs menu. Tačiau meno istorija liudija, kad ne ideologija, ne politinė idėja gadina meno kūrinį, bet nemeniškas kūrinys menkina bet kokią idėją. Politinės, visuomeninės idėjos, nuotaikos gali būti ne blogiau įkūnytos, negu asmeniniai meilės jausmai, žavėjimasis ir pan.

Kuo pažangesnės socialinės, politinės pozicijos laikosi menininkas, kuo aukštesnis visuomeninis idealas, kurį jis išreiškia savo kūrinuose, kuo platesnis jo kultūrinis akiratis, tuo giliau menininkas išvelgia gyvenimą, tuo intensyviau vystosi jo talentas. Pažangios marksistinės-lenininės pasaulėžiūros reikšmę tarybinių rašytojų kūrybai nuolatos pabrėždavo socialistinio realizmo pradininkas M. Gorkis. Griežtai kritikuo-damas tuos rašytojus, kurie nenorėjo mokytis ir nesuprato, kad ideologinis mažaraštiškumas pražūtingas jų kūrybai, jis sakė: „Yra kemso požiūris ir požiūris. Tai reikia skirti. Žinoma, kad kemsai — pelkės savybė ir kad jie lieka nusausinamų pelkių vietoje. Nuo kemso nedaug pamatysi. Požiūris — kai kas kita: jis susidaro literatui stebint, lyginant, tiriant įvairius gyvenimo reiškinius. Kuo platesnė literato socialinė partitis, tuo aukštesnis jo požiūris, tuo platesnis jo intelektualinis akiratis, tuo geriau jam matyti, kas su kuo žemėje susiliečia ir kokios tų suartėjimų, susilietimų sąveikos. Mokslinis socializmas sukūrė mums aukščiausią intelektualinį plokštikalnį, nuo kurio aiškiai matyti praeitis ir nurodytas tie-sus ir vienintelis kelias į ateitį, kelias iš „būtinumo karalystės į laisvės karalystę“¹¹.

M. Gorkis nuolatos kvietė rašytojus savo kūrybą pajungti didiesiems socializmo tikslams, gyvenimo revoliucinio pertvarkymo uždaviniams spresti.

Daugelis Vakarų pasaulio menininkų kategoriškai neigia savo kūrinų ideologiškumą, kadangi jie sąmoningai nekelia sau ideologinių, politinių ar moralinių tikslų ir uždavinių, nepriklauso jokioms partijoms nei idėjiniu, nei organizaciniu požiūriu. Pasak jų pačių, jie savo menu tarnauja tik grožiui ir savo kūrinuose reiškia tik gyvenimo tiesą. Tačiau tiesos vertinimas jau yra tam tikras požiūris į pasaulį; juo labiau, kad vertinimas priklauso nuo klasiniu požiūriu sąlygoto tikrovės suvoki-

¹¹ Горький А. М. Собрание сочинений, т. 27, М., 1953, с. 49.

mo. Galimas ir subjektyvus menininkų siekimas atpalaiduoti meną nuo ideologijos, kurti neklasinį meną. Tokių siekių laikosi profesionalių menininkų atskiros grupės. Visuomeninis darbo pasidalijimas, sąlygojantis inteliģentijos (ir konkrečiai menininkų) išsiskyrimą į autonominę grupę, daugiaamžė istorijos raida, kristalizavusi šią grupę ir sutvirtinusi savitus kultūros etalonus, sukurtus inteligentų elitui ir liaudžiai, sudaro priežastį, dėl kurios inteligentų sferose tam tikru mastu neišvengiamai gimsta mitologizuotos jų visuomeninio vaidmens koncepcijos. Tokioms koncepcijoms priklauso ir nuo ideologijos nepriklausomos meninės kūrybos postulatats. Tikėjimas šiuo postulatu yra ne kas kita, kaip menininkų grupinės ideologijos forma, atspindinti jos ribotumą.

Ideologinis momentas būna kūrybos procese ir meno kūriniję nepriklausomai nuo to, ar pats menininkas tai išsąmonina, ar ne. Pavyzdžiui, Č. Čaplinas yra nuoširdžiai įsitikinęs, kad jis neužsiima ideologija, tuo pačiu ir politika. Į klausimus dėl savo politinių pažiūrų Č. Čaplinas yra taip atsakęs amerikiečių žurnalistams: „Aš nemanau, kad žmones reikia skirstyti į kategorijas pagal jų politinius įsitikinimus. Kai dėl manęs, tai aš nepriklausau nė vienai politinei partijai“¹². Ir kituose savo pasisakymuose jis nesyk yra pabrėžęs, kad politika neužsiimas. O iš tiesų, patenkindamas žmonių estetinius poreikius, Č. Čaplinas savo menu parodo ir buržuazinės visuomenės socialinį neteisingumą. Todėl jo kūriniais visada būdingas tam tikras ideologinis fonas.

Taigi, pirma, meno priemonėmis gali būti ginama tam tikros ideologinės pažiūros, politinės doktrinos, tam tikros santvarkos pranašumai arba kritikuojama netikusi visuomenės santvarka bei ideologija nepriklausomai nuo to, ar menininkas šito siekia sąmoningai, ar mano, kad jis laikosi grynai estetinio požiūrio, „nesutepto“ politika bei ideologija. Antra, vienas arba kitas ideologines pažiūras menas propaguoja ne tiesiogiai, ne teoriškai, o tarpininkaujant estetiniams pergyvenimams, sukeltiems vaizdiniais, emocijoms, nuotaikoms, asociacijoms ir pan. Vadinasi, meno ir ideologijos, meno ir politikos neatskiriamumas — neabejotinas faktas, su kuriuo turi skaitytis ir menininkai, ir publika. Tikslai to neatskiriamumo nereikia supaprastinti. Meno ir ideologijos, meno ir politikos vienybė nereiškia, kad kiekvienas menininko atspindėtas faktas, objektas, kiekvienas kūrybos proceso momentas yra ideologiškai reikšmingas. Naivu kiekviena kūrinyje ieškoti reikšmingos idėjos. Kartais menininkas paskęsta gyvenimo smulkmenose, atkuria jas profesionaliai ir patraukliai, tačiau smulkmena lieka smulkmena, niekniekis — niekniekiu. Tada gali būti atskirų smulkmenų teisybė, bet nebus plačių apibendrinimų, rimtesnės minties. Prancūzai tokiais atvejais sako: „Būna puikiai išreikštos kvailystės, kaip būna puošniai aprengti kvailiai“.

Darydami išvadą, kad menui būdinga ideologinė funkcija, turime iškelti dar vieną svarbų klausimą: ar visos meno šakos ir žanrai būtinai atlieka ideologinę vaidmenį?

¹² Сагуль Ж. Жизнь Чарли. М., 1955, с. 215.

Literatūra, teatras, kinas ir kai kurie kiti menai gali atskleisti visuomenės gyvenimo konfliktus, parodyti naujovių kovą su atgyvenomis, spręsti svarbius politinius, filosofinius, dorovinius ir kitus klausimus. Čia galima pastebėti konkrečius kūrinio ideologinio kryptingumo požymius, susijusius su socialinių problemų sprendimu. O iš instrumentinės, grynosios muzikos šito reikalauti negalima: be žodžių ji neišreiškia klasinių idėjų. Tačiau muzika gali išreikšti klasinius jausmus, tai, ką galima pavadinti klasės emociniu tonu. Skirtingų klasių emocinis tonas labai skirtingas. Sakysime, ikirevoliucinės Rusijos valstiečių muzikoje dominuoja minorinė ir prislėgta nuotaika. Dainoje ieškoma paguodos, ja išliejamas liūdesys. Proletariatas kovodamas kūrė žvalius motyvus, kovingas dainas. Buržuazija skirtingais savo gyvavimo laikotarpiais (pakilimo, kulminacijos, smukimo) nevienodai jautėsi ir jaučiasi.

Nors bet kuriai klasei priklausančio žmogaus gyvenimas yra įvairus, jo jausmų diapazonas labai platus, vis tik egzistuoja tam tikros emocinės dominantės, kurias geriau suvokia atskira klasė, nes jos atitinka pagrindinius tos klasės pergyvenimus. Šia prasme galime pasakyti, kad ir muzika gali būti klasinė, ideologinė.

Ideologiškas yra ir pats grožis, kaip neatskiriamas meno atributas. Grožis yra turiningas, o jo turinį sudaro realus žmogaus gyvenimas. N. Černyševskis sakė, kad puikumą mes mėgstame dėl to, jog mums patinka gyvenimas. O gyvenimo siekiame geresnio pagal savą to gerumo sampratą. Grožis — idealo įkūnijimas, t. y. gyvenimo ieškojimų, reikalavimų, norų įkūnijimas. Bet koks grožis yra žmogaus gyvenimo pavyzdys; jis sociališkas pagal savo prigimtį, turinį ir paskirtį, todėl negali būti nesusijęs su ideologija.

Atitraukti meną nuo ideologijos ne tik nerealu, bet ir tam tikra prasme žalinga: ideologija gali skatinti meno vystymąsi, atskleisti jo naujus kūrybinius horizontus. Klysta menininkas, manydamas, kad galima atspindėti arba atkurti tikrovę jos nesuprantant, arba kad galima būti menininku, neįtariant svarbiausių liaudies siekimų, nerandant jų paaiškinimo ir pagrindimo tam tikra istorine situacija.

Savo dieneraštyje L. Beethovenas, kreipdamasis į žmones, kurių širdis taip smarkiai jaudino savo galingais muzikos kūriniais, rašė: „Aš nusipelniau, kad jūs atsimintute, jog dažnai galvoju, kaip jus padaryti laimingus“¹³. „Jeigu mane paklaustų, kas aš,— sakė M. Antokolskis,— atsakyčiau: menininkas, kuris turi vieną gyvenimą, bet tas gyvenimas pripildytas kitų žmonių gyvenimo; aš juntų kitų žmonių jausmus, visus juos vienodai myliu, visi jie man brangūs; aš džiaugiuosi jų džiaugsmais, bet dar artimesnis man jų liūdesys. Žmonės — tai mano arfos, jų nervai — man stygos, savo prisilietimu aš noriu sužadinti jų meilę, gėrio jausmą“¹⁴.

Menininko ryšys su liaudies gyvenimu, gili meilė ir užuojauta jai, didelis meninis meistriškumas — tokios būtinos kūrybinio vaisingumo

¹³ Thayer. L. van Beethoven. B., 1884, II, S. 390.

¹⁴ Вопросы теории и психологии творчества, т. V, Харьков, 1914, с. 180.

sąlygos, įgalinančios jį pilnavertiškai tarnauti savo klasei, visuomenei, visai žmonijai.

Klasinis meno pobūdis — istoriškai kintanti kategorija, priklausanti nuo objektyvios socialinių klasių ir sluoksnių raidos. Socialistinio realizmo meno klasinis pobūdis kyla iš socialistinio meno funkcijos, pasireiškia meno kova prieš buržuazijos ideologiją ir jos gyvenimo būdą. Menas čia yra specifinė darbininkų klasės ideologijos išraiška ir tos ideologijos sudėtinė dalis.